

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi
Cilt:4 •Sayı:7•Temmuz 2015•Türkiye

DEDE KORKUT KİTABI'NDA ÇADIRLA İLGİLİ BAZI SÖZLER HAKKINDA

Asif HACIYEV*

ÖZ

Dede Korkut Kitabı eski Oğuz düşüncesinin ve yaşam tarzının benzersiz sanatsal ifadesi olan boylar toplusudur. Yapıtın dili üzerine yapılmış bir çok araştırma, bu faktörü dikkate almadan savunulan herhangi bir mülahazanın her zaman tartışma konusu olarak kalacağını göstermektedir. Bu gibi konulardan biri de Oğuzların yaşadıkları çadır-ev adları ile ilgilidir. Bu makalede yalnız okunmuş ve yorumlanmış çadırla ilgili sözler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, kom, koma, yurt, çadır.

ABOUT SOME WORDS ON TENTIN THE BOOK OF "DADA GORGUD" ABSTRACT

The book of "Dada Gorgud" is a collection of parts which is incomparable artistic expression of ancient Oghuz thought and life style. Numerous studies carried out on the language of the monument show that any argument set forth will continue to be the subject of constant debate without taking into consideration this factor. One of these moments is connected with the names of tents in which the oghuzs lived and this article will focus on the words read and interpret incorrectly.

Keywords: Dede Korkut, kom, koma, yurd, çadır.

Oğuz tayfalarının yaşantısında istedikleri zaman sökülüp kurulabilen "ak ban" – ak çatılı evlerin müstesna yeri olduğu hemen hemen tüm boylarda yansımaları bulmuştur. Kitabın metnine dikkat edersek bu evlerin bir kaç adla sunulması ve hangi detaylara göre kurulması meselesi anlaşılır. Yerleşik yaşama geçiş yüzyıllarca süren bu yaşamın çeşitli yönlerini unutturmuş ve o anlayışları belirten sözlerin dilden kaybolmasına ve ya işleklikten çıkmasına neden olmuştur. Korkutşinaslıkta bugün de tartışma konusu olan sözlerin bir çoğu işte bu ada bağlıdır. Bugün bu sözlerden bazıları üzerinde duracağız.

قوم قلميم قوما يوردوم

Kom komla benim koma yurdum! (D-44, 5-6)

Aynı türden ünlü ve ünsüz seslerin ahenkli dizimine göre oluşmuş sözlerin sıralandığı bu mısradaki birinci, ikinci ve dördüncü sözlerin okunuşu ve anlamlandırılması tartışmalı mesele sayılmaktadır.

Yapıtın büyük araştırmacısı O.Ş.Gökyay Dresden yazmasına göre "Kavum kamla menüm koma yurdum" şeklinde okuduğu yazılışı hatalı bularak Vatikan nüshasını referans alarak mısrayı "Kavum kabile benüm kama yurdum" varyantında vermiştir (Gökyay 2006: 42). O, üzerinde durduğumuz sözleri Arap kökenli "kavm", "kabile", "el-kam'e" gibi anlamış (Gökyay 2006: 342-343), sonuncu "kama" sözünü bir çok anlamlarda, hem *güneş uğramayan yer*, yani *kuzey*, hem de *ucuzluk*, *bolluk*, *refah*, *rahat* anlamlarında yorumlamış, okunuşunu ve anlamını şüpheli bulmuştur. Herhalde bunun için de "Sözlük"de "kama"nın "kuma" varyantını da vermiş ve V.V. Radloff'a göre "*koma* ve *kumu*, ortak, kocaları aynı olan kadınlar; Söz *koma*, küçük tümsek; *kuma*, dam üstü, ev çatısı" izahlarını vermiştir (Gökyay 2006: 331).

M.Ergin cümleyi "Kavım kabile menüm kuma yurdum" şeklinde okumakla (Ergin 1958 100) ilk iki sözü O. Ş. Gökyay gibi açıklamış (Ergin 1958: 159-175), "kuma" sözüne ise "ortak, kocaları aynı olan kadınlar" şeklinde izah etmiştir (Ergin 1958: 194). Yapıtın metnindeki tartışmalı noktaların okunuşu ve anlamlandırılmasını tarihî linguistik

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü, haciyev_asif@mail.ru

bakımdan araştıran T.Tekin de bu cümle üzerinde durarak M.Ergin yorumunun daha doğru olduğunu savunmuştur. (Tekin 1986: 148).

S.Tezcan ve H.Boeschote'nin beraber hazırladıkları "Dede Korkut Oğuznameleri" adlı eserde ise bu mısra "Kavum kabla benüm kona(r) yurdum" okunuşuyla verilmiştir (Tezcan 2001: 54). Bu sunuma geniş bir yorum yazan S.Tezcan çeşitli okunuş varyantlarını analiz etmiş, ilk iki sözün Arap kökenli olduğunu kabul etmiş, "koma" varyantını yazım hatası kabul ederek "konar" fonetik şekliyle "konaklanan yurt, obanın her zaman gelip konakladığı yurt yeri" olduğunu belirtmiştir (Tezcan 2001: 120-122).

Bu mısra Azerbaycan Korkuşinaslığında da çelişkili yaklaşımlarda gözlemlenmektedir. H.Araslı cümleyi "Gum¹ gumlamayım² guma³ yurdum!" varyantında (Araslı 1978 35) okmuş olsa da, anlam açılımı ile bağlı fikrini bildirmemiştir. Görkemli araştırmacının yapıtın Bartold tercümesine M.Tehmasib`le beraber yazdığı yorumdan anlaşıldığı kadarıyla, bu sözler onun için de anlaşılmasız kalmıştır (DK 1950: 173). Ş.Cemşidov baskısında H. Araslı okunuşa hiç bir ilave izah vermeden mısrayı olduğu gibi vermiştir (Cemşidov 1999: 301). S. Elizadenin mısradaki sözlere yaklaşım tarzı diğerlerinden ciddi şekilde farklılık göstermese de düşündürücüdür. Alimin F. Zeynalov`la beraber hazırladığı baskıda mısra "Gom gomlamım goma yurdum!" (ZE 1988: 44) şeklinde okunmuş ve "Akraba (gohum) kabileli komam-yurdum!" varyantında modernleştirilmiştir (ZE 1988: 142). Görüldüğü gibi, "goma" sözünü modern Azerbaycan Türkçesinde dilortası "k" ünsüzü ile teleffuz edilen "koma" (ev, kulube) sözünün eski fonetik varyantı gibi anlamlandırılan araştırmacı ilk iki sözün yorumunda gelenekten uzaklaşmamıştır. O, Dresden, Vatikan ve M.Ergin baskısına göre hazırladığı ansiklopedik baskıda mısrayı "Govm-kabile benim guma yurdum" şeklinde okusa da, verdiği ilave yorumda olgulara daha gerçekçi yaklaşarak, o mısrayı "D" ye esasen "Gom-gomla benim goma yurdum" şeklinde transkribe etmiş (Ens 2000: 47) ve bu okunuş bazı düzeltmelerle bağımsız düzenlediği baskıda "Gom gomla benim guma yurdum" şeklinde (SE 1999: 51) verilmiştir. Bununla birlikte, sözlerin anlamlandırılması ile bağlı dilci âlimin fikri değişmemiştir..

Mısranın V.V. Bartold çevirisinden ("Хоть тебя не засыпал песок, ты покинуто, мое жилище"; (Bartold 1999: 27) bu şekilde anlaşılmaktadır ki, büyük doğubilimci o sözleri Türk kökenli saymış, birinci sözü "gum", yani "ince taneli kırıntılar", ikinci sözü birinci sözden türemiş "gumla-" fiilinin olumsuz şekli, sonraki sözü ise "terk edilmiş, boşaltılmış" anlamlarında kavramıştır. Tercümeye yorum yazan A. N. Kononov bu yorumla karşılaştırmada E.Rossi, O.Ş. Gökyay ve M. Ergin varyantlarını referansgöstererek onun "(O) народ, (o) племя, o мое крепкое жилище!" (yani: "Ey halk, ey kabile, ey benim möhkem yurdum!") şeklinde tercüme edilmesi fikrini ileri sürmüştür (Bartold 1999: 262).

H.Araslı okunuşunu temel olarak ele alan P. Halilov "Kadim Türk Sözlüğü"nde verilmiş "guma ur-" ifadesinin "güçlü heyecanla savaşmak" anlamından yararlanarak bu sonuca gelmekte: "Kazan Bey`in monologunun birinci mısrasının önüne "nasıl" sözünü artırmakla mısrayı bu şekilde yorumlamak mümkün:

1. Nasıl kazanılmayım, nasıl heyecanlanmayım, yurdum.
2. Nasıl berk heyecanlanmayım, yurdum" (Halilov 1993: 163).

¹ Burada ve Azerbaycan kaynaklarından getirdiğimiz tüm örneklerde bu söz "q" harfiyle yazılmıştır.

² Burada ve Azerbaycan kaynaklarından getirdiğimiz tüm örneklerde bu söz "q" harfiyle yazılmıştır.

³ Burada ve Azerbaycan kaynaklarından getirdiğimiz tüm örneklerde bu söz "q" harfiyle yazılmıştır.

Mısranın anlam yükünü Kazan'ın uykusu ile bağlayan E.Tanrıverdi ise M. Kaşgari'nin "hasret duymak" anlamında yorumladığı "komı-" fiili ile buradaki "goma" sözü arasında semantik yakınlık görmekle onu "Haddinden artık özlediğim, hasretini duyduğum, hasretli yurdum" anlamında açıklamakta (Tanrıverdi 2014: 26-28). Hem "gom gomla", hem de "goma" sözlerini fiil olarak düşünen dilci alim onların -la, ve -a ekileri ile oluştuğunu ileri sürse de, "gom" söz kökünün isim olarak hangi anlamda kullanıldığı konusunda açıklama yapmıyor.

Görüldüğü gibi, çeşitli yaklaşımlar farklı açılımları ortaya koymakta ve bunların hiçbirisi kadim Türklerin ve o kabilden de Oğuzların yaşam yerlerinin kurulma mekanizmasından kaynaklanmamakta. Bildiğimiz gibi, "yurd" sözü: 1) geniş anlamda "vatan", 2) "obanın yerleştiği alan", 3) "yaşam yeri, ev" anlamlarında kullanılmakta. Kazan'ın dilinden dökülen bu mısradaki "yurd" sözü "obanın salındığı, çadır evlerin kurulduğu yer" anlamındadır. Peki, o zaman Oğuzların yaşam yeri, evleri nasıl kuruluyordu?

Eposun ayrı-ayrı boylarında bu açık şekilde tarif olunmuştur:

"Bir gün Kam Ğan oğlu han Bayındır yerinden turmuşdı. Şami günlügi yer yüzüne dikdirmişdi. Ala seyvanı gögyüzüne aşanmışdı". (D-10, 1-3).

"Bir gün ... Salur Kazan yerinden turmuşdı. Togsanbaşlu ban evlerin kara yeriñ üzerine dikdirmişdi" (D-35, 11– 36-3).

"Gög alañ görklü çemene çadır tikdi". (D-126, 11-12).

"Kırk yigidin yanına bıraktı, yedi gün yedi gece yortdılar, kafirüñ serhaddına irdiler, çadır dikdiler". (D-177, 5-7).

Ak ban Oğuz evleri bazen Bayındır Han'ın, bazen ise Kazan Han'ın gösterişi ile bütün zamanlarda kurulabilmekteydi, bu da onların çadır odalardan oluşmasına işaretler. İşte kurulup sökülebildiği için gösterilen boyda kâfirler bu evleri yerinden koparıp kendileri ile götürürlerdi ki, Kazan Han Karaca Çoban'ın ve Oğuz beylerinin yardımıyla ailesiyle beraber onları da kurtararak yeniden yurduna dönerdi. Kitap'ta bu sonluk bu şekilde verilmiştir: "Gazan beg ordusını, oğlanını, uşağını, hezinesini aldı, gerüdüdü, altun tehtinde yine evini dikdi." (D-65, 3-5).

Gösterilen örneklerde "dikmek // tikmek" fiili "sançmak" anlamını taşıyıp çadırların direkler yardımıyla yere berkitilmesini ifade eder. Kadim dönemlerde bu gibi çadır evler "kom // kum" adlandırılmıştır (Еремеев 1992: 26-27; Qasımova 2007: 83) ve herhalde ev dikme kültürünün gelişimi ile bağlı sonradan Osmanlı Türkçesinde "büyük olmayan konuk evi, yemekhane" anlamını (Радлов 1989: 667) taşımıştır. XIX yüzyılda yazılmış "Türk-Tatar Dillerinin Mukayeseli Sözlüğü"nde Çingiz Han ve sülalesinin payitaht şehiri sayılan "Kara korum" özel adının "Kara kum" şeklinde daha düzgün olduğu (Будагов 1871: 46) gösterilmekte ki, bunun da anlamı "büyük ev" demektir. "Kum" sözünün Türklerin yaşadığı sınır içerisinde şehir adı bildirmesi M. Kaşgari lüğatinde de yer almıştır: "Kum şehri de sınır sayılır. Çünkü kum kelimesi Türkçedir. Afrasayab'ın kızı burada avlanırmış" (Atalay 1985: 149). Fikrimizce, eski çağlarda Türk evlerinin "kom // kum" adlanan çadır evlerden oluşması onların kurdukları şehirlerin bu adla tanınmasında temel rolü oynamakta. Burada önemli bir olguyu kaydetmek gerek, "çadır ev" dediğimiz zaman onun "çadır"la örtülmesine göre değil, direkleri toprağa bastırarak, sançmak yolu ile kurulma sürecine bakarak böyle adlandırılmış olduğuna olduğuna dikkat çekmekteyiz. Bu tür adlanma "Oğuz Kağan" destanında "alaçık, deye, düşerge" anlamında kullanılmış "kurikan" sözünün "kurmak, tikmek" anlamlı arkaik "kuri-" fiilinden gelmesinde de açık ifadesini bulmuştur (Bayat 1993: 178).

Bütün bunlar mısradaki ikinci "kom" sözünün (-la "ile" birleşmesinin ekleşmiş şeklidir) "çadır ev" anlamında kullanıldığını düşünmeye yol açmakta, dil içerisinde sonraki gelişimde k~ç/c ses değişmesi sonucu olarak "çom/com" ve ya "cum" fonetik şeklini almıştır. V. V. Radloff, Altay Türklerinin yurt kültüründen bahsederken deri ile örtülmüş bu çadırlara "çum" denildiği hakkında bilgi vermiştir (Радлов 1989: 136). Bu söz Azerbaycan ağızlarında "com" varyantında hem çadır evi, hem de anlam kayması

yolu ile çadırdaki yaşayan “kuşak, tayfa” anlamını (ADDL 2007: 80), Türkiye ağızlarında ise “çom” şekliyle “küme, topluluk” anlamını (Der 1993: VI-2099) şimdi de taşımaktadır.

İlginçtir ki, k~ç ses değişimi yapıtın dilinde kullanılmış birçok söz için de karakteristik hadisedir: mesela, burada 6 kere kullanılmış “kağırmak” fiili günümüz Azerbaycan Türkçesinde “çağırmak”, “kaynak” sözü ise “caynak” şeklini almıştır. Demek ki, “çom // com” sözünün arkaik “kom” sözünden töremesi dil içi fonetik gelişmenin olağan sonucudur.

“Kom” sözünün Kitap’ın dilinde “çadır ev” anlamında kullanılması Korkutşinasların dikkatinden kaçmış bu cümlede de görülmektedir:

Anuñ ardınca ^{قوم} kom başları Düger yetdi. (D-151, 9-10).

Türk naşirleri tarafından Arap kökenli söz gibi kabul edilerek “kavum” gibi okunulan bu söz (Gökyay 2006: 109; Ergin 1958: 175; Tezcan 2001: 113) Azerbaycan naşirleri tarafından de aynı anlamda düşünülerek “govum” (Aras, 85), “gövm” (ZE 1988: 77), “govm” (Cemşidov 1999: 353) varyantlarında transkribe edilmiştir. Fikrimizce, Oğuz yiğitlerinden sayılan Dügere ait olan “biñ kom başı” ifadesi onun bin çadıra başçılık etmesini göstermektedir. Eski Türklerin düşman üzerine askerî yürüyüşlerini aile bireyleri ile beraber yapmaları bilinen bir olgudur. Aile ise çadır evlerde, yani komlarda yaşıyordu ki, bunu yürüyüş zamanı düzene sokmak için her bin çadıra bir başçı tayin edilmiştir ve bu söz birleşmesi de o göreve işaretidir.

K~c ses değişimi mısradaki “koma” sözünün açıklanmasında da önemli rol oynar. Bu arkaizm günümüz Azerbaycan ağızlarında “çubuktan örülüp üstü keçe ile örtülmüş alaçık” anlamını taşıyan “coma” (ADDL 2007: 80) sözünün eski şeklidir. Demek “koma yürd” birleşmesi “alaçık yurd” anlamını bildirmekte. Hem “kom”, hem de “koma” sözlerinin “koymak, bırakmak, salmak” anlamlı arkaik ko- fiilinden -m ve -ma eklerinin yardımıyla türediğini varsaymaktayız. Bu eski fiil kökü yapıtın dilinde de geniş olarak kullanılmıştır (Hacıyev 2007: 96).

Eğer “koma” sözü “yurt” sözünü nitelendiriyorsa, cümlenin başladığı “kom” sözü artık anlamını yorumladığımız diğer “kom” sözününü tayini olarak rol almaktadır. Sesteş olan bu söz gösterilen yerde çadırın kurulduğu, daha net desek, örtüldüğü malzemeyi adlandırmaya yarar. M. Kaşgari “kom” sözünü bu şekilde izah eder: “Deve havudu. Bu, devenin çulu alınarak içerisine saman doldurulur, devenin hörgücü kadar yükseltilir, sonra devenin üzerine konur; buna ... tevey komı denir” (Atalay 1985: c.3 136). Modern Türk lehçelerinde ve ağızlarında aynıyla “deve yeherinin altına koyulan keçe, deri” anlamında kullanılan “kom” sözü (Этимологический 2000: 53-54), herhalde, ilk olarak, “deri, keçe” anlamını taşımış ve bu cümlede de bu anlamı bildirmiştir.

Bu sözün “deri” anlamında izahı yapıtın metninde tartışmalı konu olan diğer bir meseleye de açıklık getirmiş olur. “Kañlı koca oğlı Kan Turalı boyu”nda bir cümle şöyledir:

“Atlı batub, anuñ balçığına ^{قونلر} kunlar döşeyem. (D-176, 7-8).

Gökyay bu sözü “kumlar” (-lar çoğul ekidir) şeklinde okusa da, Dresden yazmasında “kunlar” şeklinde yazıldığını söyler ve hazırladığı sözlükte “ufak sert taneler şeklinde olan taş kırıntısı, kum” olarak açıklar (Gökyay 2006: 123-361). M. Ergin “kum” şeklinde verir ve şimdiki anlamda yorumlar (Ergin 1958: 187; Ergin 1963: 194). S. Tezcan-H. Boschoten neşrinde *mim* yerine *nun* yazıldığı bildirilmekle “kumlar” varyantında transkribe edilir (Tezcan 2001: 299).

Azerbaycan naşirlerinden H. Araslı sözü “gum” olarak (Araslı 1978: 97) okusa da, Ş. Cemşidov, F. Zeynalov-S. Elizade neşirlerinde “gun” şeklinde okunmuştur (Cemşidov 1999: 365; ZE 1988: 86). Cemşidov bunun “gum” sözünün yazılışca tahrifi olduğunu gösterir (Cemşidov 1999: 205). S. Elizade bu olguya: “Gum” sözü metinde anlamca yapışıklı görünmekte. Lakin “D”deki yazılış bu sözü “gumlar” gibi okumağa fırsat vermiyor” yorumunu yapsa da, cümle “Atlı batan palçığına gumlar töküm,

döşeyim” şeklinde çevrilmiştir (ZE 1988: 185-243).V. V. Bartold tercümesinde sözün “keçe” (войлок) anlamını ifade etmesi, hatta karşısında soru işareti konulsa bile (Бартольд 1999 70), bağlamdan çıkan kesin çözüm sayılabilir. Bu okunuş ve anlamlandırma varyantları üzerinde daha geniş duran E. Tanrıverdi “gun” sözünün “keçe” anlamında kullanılmasını doğru kabul etmez. Bu arkaizmin: 1) “kıl”, 2) “koyun derisi” anlamında “kon”, 3) y>q değişmesi ile “yun” sözlerinin değişikliğe uğramış varyantları olduğunu ileri sürerse de, sonda “gön” anlamlı “qön” varyantı üzerinde durmaktadır (Tanrıverdi 2007: 180-184).

Bildiğimiz gibi “k // q” art damak ünsüzü Türk kökenli sözlerde ön ünlüyle kullanılmaz ve ona göre de “qun” sözünün “qön” (gön) olması varsayımı inandırıcı görünmüyor. Bununla beraber, dilci âlimin bu sözü “döşemek” fili ile bağlayıp derinin bir çeşidi gibi izah etmesi dikkate değer. Fikrimizce, bu söz Türk lehçeleri için daha karakteristik olan m~n ses denkliliğine göre, genel anlamda, “deri” ve ya “deve derisi” anlamında kullanılmış “kom” sözünün fonetik varyantıdır.

Genel olarak, getirilen deliller “Kom komla benim koma yurdum!” çümlesini “deri çadır ile benim alaçık yurdum” olarak anlamaya fırsat tanımaktadır.

KISALTMALAR

ADDL. *Azerbaycan dilinin dialektoloji lüğeti*. Bakı: Şerq-Qerb, 2007

D. Kitabi-Dedem Korkut âla Lisan-i Taife-i Oğuzan. Drezden nüsxesi.

DK. Деде Коркут (пер. акад. Бартольда В.В. Подготовили к печати Араслы Г., Тахмасиб М.Г.). Баку, 1950.

Der. Derleme Sözlüğü. I-XI, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, 1993.

Ens. Kitabi-Dede Qorqud Ensiklopediyası, Ic., Bakı: YNE, 2000.

SE. Kitabi-Dede Qorqud (tertib edeni, çapa hazırlayanı, ön sözün ve lüğetin müellifi S.Elizade). Bakı: YNE, 1999.

ZE. Kitabi-Dede Qorqud (Tertib, transkripsiya, sadeleştirilmiş variant ve müqeddime F.Zeynalov ve S.Elizadenindir). Bakı: Yazıçı, 1988.

KAYNAKLAR

ARASLI Hamit, (1978) **Kitabi-Dede Qorqud** (tertib eden: Araslı H.). Bakı: Genclik, 1978.

Книга моего Деда Коркута. (1999) Перевод В.В.Бартольда, издатели: В.М. Жирмунский, А.Н. Кононов. Баку: YNE “XXI”,

BAYAT Fuzuli, (1993) **Oğuz Etnik Enenesi ve “Oğuz Kağan” Dastanı**. Bakı: Sabah,

SEMŞİDOV Ş. (1999) **“Kitabi-Dede Qorqud”** (Tarixi, coğrafi, tekstoloji tedqiq ve Drezden elyazmasının dürüstleştirilmiş elmi metni). Bakı: Elm,

ERGİN Muharrem, (1958) **Dede Korkut Kitabı. Giriş – Metin – Faksemele**. I c, Ankara: Türk Tarix Kurumu Basımevi, 1958; II c, 1963.

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские лексические основы на буквы “К”. М.: Индрик, 2000.

ЕРЕМЕЕВ, Д.Е.; Мейер М.С.(1992) **История Турции в средние века и новое время**. М., 1992.

HACIYEV A.X. (2007) **“Dede Qorqud Kitabı”: Oxunuşlar, Açımlar**, Bakı: Elm,

HALILOV P. (1993) **“Kitabi-Dede Qorqud” – İntibah Abidesi**. Bakı: Genclik,

ATALAY Besim, (1985) **Divani Lügat-it-Türk** (çevireni: Atalay B.) I-IV c, Ankara.

Qasimova F. (2007) Eski Türk Etnik Medeniyetinin İnkişafında Göytürlerin Rolü / **Dede Qorqud Elmi-Edebi Toplu**. Bakı: Seda, C. IV, s. 78-85.

GÖKYAY, O.Ş. (2006) **Dedem Korkutun Kitabı**. İstanbul: Kabcacı Yayınevi,

Радлов, В.В. Опыт словаря тюркских наречий, т. I-IV. С.-Пб., 1893-1911.

S. Радлов В.В. Из Сибири. М.: Наука, 1989.

TEZCAN, Semih, Boeschoten H. (2001) **Dede Korkut Oğuznameleri**. İstanbul: YKY,

- TEKİN, Talat, (1986) Dede Korkut Hikayelerinde Bazı Düzeltmeler. / Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bülteni 1982-1983, Ankara, 1986, s. 141-156.
- TEZCAN, Semih, (2001). **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, İstanbul: YKY,
- TANRIVERDİ, E. (2007) “**Kitabi-Deded Qorqud**”un **Söz Möcüzesi**. Bakı, Nurlan,
- TANRIVERDİ, E. (2007) **Dede Sözü Işığında**, Bakı: Elm ve Tehsil, 2014.